

A kulturális intézetek könyvtárai fennállásuk alatt többnyire nem álltak az érdeklődés homlokterében, egy látványos kiállítás, színvonalas előadás mindig nagyobb feltűnést kelt, nagyobb tömegeket vonz. Ezért talán sokszor fenntartásukra, fejlesztésükre is kevesebb anyagi forrás, odafigyelés jutott a szükségesnél. Ha azonban a mai körülmények között is sikeresen tudnak közreműködni az egyetemes magyar kultúra és tudomány eredményeinek bemutatásában, eljuttatásában a befogadó ország közönségéhez, segítik a magyar ösztöndíjasokat munkájukban, az odalátogatókat tájékozódásukban, akkor talán nem hiábavaló a létezésük, érdemesek a továbbfejlesztésre.

Varannai Zoltán

A határon túli magyar könyvtárak támogatásának alakulása a rendszerváltozás óta eltelt időben

1989 fordulópont volt a Kárpát-medence magyarsága számára. No persze itt most nem magáról a politikai változásról van szó, hanem annak egyik hozadékáról, az országhatárokkal sokfelé szabdaltságot okozó magyarság közötti, illetve az anyaország és a határon túl élők közötti kapcsolatok megváltozásáról. Mindenki emlékszik a romániai forradalom idején megindult spontán segélyszállítmányokra, amelyek között az alapvető életfeltételeket biztosító élelmiszer és ruhanemű mellett már akkor megjelentek a szellemi táplálékot nyújtó könyvek. Az eltelt mintegy másfél évtized során aztán a könyvadományok spontán akciói (alkalmi könyvgyűjtések, alapítványi támogatások stb.) mellett egyre gyarapodtak a szervezeten és rendszeresen juttatott támogatások (pl. az Országos Széchényi Könyvtár, megyei és városi könyvtárak közvetlen kapcsolatai határon túli könyvtárakkal), végül 1996-ban megszületett a támogatások egységes keretbe szervezésének intézményes fóruma (a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezésével megalakult A határon túli magyar könyvtárak fejlesztési programját gondozó szakmai bizottság). Sajnos – főleg anyagi okok miatt – ma, idestova tizenöt év után sem nélkülözhetik a határon túli magyar olvasók a hazai támogatásokat. A változás abban összegezhető, hogy a könyvjuttatások mellett egyre nagyobb teret kap a könyvtár mint intézmény fejlesztése, mind a technikai (számítógépes hardverek és szoftverek), mind a személyi (könyvtárosok képzése, továbbképzése) feltételek terén.

A támogatások rendszere és intenzitása régióként változó, eltérő lehetőségek és feltételek jellemzik a magyar könyvtárakat, könyvtári hálózatokat. És bizonyos mértékig eltérőek az olvasói igények is, amelyeknek a gyűjtemények meg kívánnak felelni.

A létszámában legkisebb magyar közösség Muravidéken él, mintegy hét és fél ezres (1991-es adat) lélekszámmal. Iskolai és közművelődési könyvtárak terén a jobb körülményekkel rendelkezők közé tartoznak. A Murszombati Területi Könyvtár magyar kapcsolatai az 1960-as évek közepéig nyúlnak vissza, amikor is a

szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtárral cserekapcsolatot alakított ki. A könyvek cseréjén túl könyvtárosok cserelátogatásaira is kiterjed a kapcsolat tanulmányutak formájában, valamint folyamatos a könyvtárközi kölcsönzés is a két intézmény között. Ezen felül az OSZK-val történt megállapodás értelmében megkapják a régióról szóló kiadványok mikrofilmes változatát, az OSZK pedig igényt tart a szlovéniai hungaricumokra. Továbbá kiterjedt kapcsolatot tart fenn a könyvtár a magyarországi szlovén kisebbségi önkormányzatokkal (Szentgotthárd, Szombathely, Mosonmagyaróvár, Budapest) és más a szlovén nemzetiséggel kapcsolatos kulturális intézményekkel. A könyvtár 2001 óta igénybe veszi a Magyar Elektronikus Könyvtár szolgáltatásait.

A szlovéniai magyarság főleg Lendván és környékén él (a lendvai járás lakóinak mintegy 25 százaléka magyar). A Lendvai Városi Könyvtár könyvtárosai beszélnek a magyar nyelvet (szemben a muraszombati könyvtárosokkal), az itteni könyvállomány is gazdagabb, kapcsolatai magyar intézményekkel azonban sokkal szegényesebbek. Alacsonyabb státusza miatt alacsonyabb a technikai ellátottsága is. Némileg jobb helyzetben van a lendvai kétnyelvű általános iskola könyvtára, amely kapcsolatot tart szentgotthárdi általános iskolákkal és a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtárral. Ezek a kapcsolatok jelentős mértékben segítik az állomány magyar részlegének fejlesztését.

Szintén kis létszámú közösséget alkot a horvátországi, dél-baranyai magyarság, amelyet a szerb–horvát háború tovább tizedelt. A háborút a könyvtárak is erősen megsínylették. A valamikor (1991-ig) központi szerepkörű pélfmonostori könyvtár az ezredfordulón mindössze 2711 magyar nyelvű könyvet tart nyilván; Vukováron, Szentlászlón, Kórógyon megsemmisült, Újbezdánon és Bellyén elégett, Batinán a pincében tönkrement a könyvtár állománya. Ma Horvátország területén mintegy ötvenezer magyar nyelvű könyv található. A Pélfmonostori Városi Könyvtárnak a mohácsi Mohácsi Jenő Városi könyvtárral, az Eszéki Városi és Egyetemi könyvtárnak a bajai Ady Endre Városi Könyvtárral van könyvtárközi kapcsolata. Gondot jelent a magyarul tudó könyvtárosok hiánya. Az iskolai könyvtárak anyagát az ott dolgozó magyar tanárok kezelik, más közművelődési könyvtárban is legfeljebb egy magyarul is tudó könyvtáros dolgozik. Kevésbé problematikus az állomány gyarapítása. Évente többször kapnak pénzt állami keretből könyvvásárlásra.

A mintegy háromezres lélekszámú vajdasági, szerbiai magyar közösség talán a legelhanyagottabb régiója a kisebbségi magyarságnak. A háború pusztította könyvállománnyal nemcsak az a baj, hogy kevés, ennél is súlyosabb probléma, hogy nincsen önálló magyar könyvtár, a magyar állománnyal is rendelkező szerb könyvtárak nem tudnak beszerezni magyar könyveket, mert nincsen rá pénz, és mert nem engedik át a határon az ajándékkönyveket. Továbbra is csempészárúnak számít a magyar könyv. A magyar nyelvű könyvek szinte egyetlen gyarapítási lehetősége az iskolai könyvtárak beszerzési kerete. Ez sajátos, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó megoldást szült: a magyar iskolák beszerzési keretüket és könyveiket átadják a közművelődési könyvtáraknak, a diákok pedig innen kölcsönöznek (a nyugdíjasok mellett amúgy is ők a könyvtárak legszorgalmasabb látogatói). Talán egyetlen biztató jel a civil szerveződésű Kapocs Könyvtári Csoport léte, amely szervezi és vezényli a magyar könyvek elosztását. Ahogy honlapjukon olvashatjuk, a csoport „tíz délvidéki könyvtár – az adai Szarvas Gábor Könyvtár, a csókai Közművelődési Központ Népkönyvtára, a Felsőhegyi Olvasókör, a kis-

hegyesi Népkönyvtár, a magyarkanizsai Cnesa Oktatási és Művelődési Intézmény József Attila Könyvtára, a topolyai Népkönyvtár, a szenttamási Népkönyvtár, az újvidéki Magyar Tanszék könyvtára, az Újvidéki Magyar Olvasókör és a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ Városi Könyvtára – összefogásával jött létre”. Megalakulásuk annak a technikai körülménynek volt köszönhető, hogy az anyaországi pályázatok elbírálásánál előnyt jelentett, ha több könyvtár összefogása állt a pályázat mögött. A Kapocs Csoport vállalta azt a feladatot, „hogy ellássa a térségünkben működő magyar könyvtárak együttműködésének szervezését, hogy gondoskodjék a helyi könyvtárügyet építő szolgáltatások és képzések megszervezéséről, illetve egyéb könyvtári és közművelődési szolgáltatásról”, az évek során pedig elérte, hogy „a vajdasági magyar könyvtárosok körében sikerült elindítania azokat a kedvező változásokat, amelyek révén elérkezettnek látszik az idő, hogy összefogjunk, és megkeressük a viszonyainkhoz illő formákat általában a délvidéki magyar kultúra továbbfejlesztéséhez (...), a magyar nyelvű könyv hatékonyabb beszerzéséhez és terjesztéséhez, a magyar identitástudat őrzéséhez, ápolásához, a világ kultúrájának és az egyetemes magyar kultúrának a rendszerébe való szerves bekapcsolódáshoz, valamint magyar közösségünk kulturális örökségének a megőrzéséhez”. És hogy ez a terv vagy szándék mára mennyire vált valósággá, azt jól mutatja a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség 2004. évi vajdasági magyar eseménynaptára, amelyben meghatározó helyet tölt ki a Kapocs Könyvtári Csoporthoz tartozó intézmények által szervezett kulturális események sora.

Kárpátalján több mint száz magyarok által lakott település található, olvasási igényüket kilencvenöt könyvtár elégíti ki, amelyek könyvvállományának mintegy harminc százaléka magyar nyelvű. 1994 óta bejegyzett formában működik a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, amelynek megalakulásától fogva kitűzött célja a megye magyar könyvtárainak módszertani segítése. Hivatalból az ungvári Területi Tudományos Könyvtár idegen nyelvű osztálya látja el a könyvtárak könyvtártudományi és szakmai irányítását, amely szakmai munkából a Beregszászi Járási Könyvtár is kiveszi a részét. Ehhez az intézményhez negyvenegy könyvtár tartozik, amelyek működési feltételeire jellemző, hogy többségük víz, villany és fűtés nélküli helyiségekben működik. A magyarok által is látogatott közoktatási intézmények mindegyikében működik könyvtár. Ezek ellátásáról a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség, illetve annak megbízásából a Tankönyv- és Taneszköztanács gondoskodik. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség látja el a segély formájában érkező könyvek elosztásának a feladatát. A könyvtárak általában nem vagy csak igen csekély mértékben kapnak állami támogatást, fő támogatóik magyarországi intézmények (Oktatási Minisztérium, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Országos Széchényi Könyvtár), illetve alapítványok (Illyés, Apáczai, Kölcsey alapítványok), valamint magánszemélyek. Nagyon fontos az a módszertani segítség, amit a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár nyújt továbbképzések és egyéb szakmai fórumok formájában.

Igen jelentős kulturális esemény volt a beregszászi Kárpátaljai Tanárképző Főiskola megnyitása 1996-ban. És ugyancsak fontos szerepet tölthetne be Kárpátalja magyarsága kulturális életében a főiskola könyvtára, amelynek mintegy harmincezer kötetes állománya adományokból állt össze, ám sajnálatos módon a megalakulása óta nem gyarapodott.

A Kárpát-medence magyarságának második legnépesebb csoportját alkotják a Felvidéken élő magyarok. Könyvtári ellátottságuk látszólag megoldott, hiszen több százezer magyar nyelvű állománnyal rendelkeznek. Valójában azonban részben elavult állományról van szó, a gyarapítás pedig igen nehézkes. Ennek alapvetően anyagi okai vannak, a könyvkereskedői hálózat ugyanis szinte naprakészen kínálja az anyaországban megjelent könyveket, a szimbolikus mértékű állami költségvetési támogatás azonban nem tesz lehetővé érdemi állományfejlesztést. Szinte teljes mértékben anyaországi támogatásra szorúlnak, ehhez viszont hiányzik – az ország keleti régiójában – a koordinálásra képes és hajlandó, bázisközpont szerepét ellátó intézmény. Igen jelentős a győri Kisfaludy Károly Könyvtár szerepe a felvidéki könyvtárügy alakulásában. Együttműködési megállapodás keretében támogatták korábban – a Kölcsey Alapítványon keresztül – a dunaszerdahelyi Csallóközi Könyvtár, a galántai Könyvtár, a nagymenyéri Városi Könyvtár és a somorjai Fórum Társadalomtudományi Intézet könyvtára állománygyarapítási törekvéseit. Az utóbbi időben inkább szakmai segítséget nyújtanak képzések, cserélátogatások, könyvtárügyi konferenciák szervezésével. Sokoldalú feladatot lát el a komáromi székhelyű Dunamenti Könyvtár. Könyvtáros találkozót szervez, helyismereti kiadványokat jelentet meg, régió szintű módszertani központi szerepet lát el, és szerteágazó nemzetközi, elsősorban magyarországi kapcsolatot tart fenn megyei (József Attila Megyei Könyvtár, Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Békés Megyei Könyvtár, kaposvári Megyei és Városi Könyvtár) és városi könyvtárakkal (komáromi Jókai Mór Városi Könyvtár, váci Katona Lajos Városi Könyvtár, valamint az esztergomi és a győri városi könyvtárak). Ugyancsak széles körű, az egész dél-szlovákiai régióra kiterjedő feladatot vállal magára a somorjai Fórum Társadalomtudományi Intézet könyvtára, a Bibliotheca Hungarica. Elvégzi a Szlovákiában megjelenő magyar nyelvű folyóiratok és könyvek számítógépes bibliográfiai feldolgozását, gyűjti a magyar vonatkozású helyismereti, helytörténeti dokumentumokat, adatbázisokat hoznak létre (pl. a szlovákiai magyar sajtóbibliográfiát, amely jelenleg az 1990–2000 közötti időszakot öleli fel), szakmai találkozót szerveznek stb. Jelentős fotógyűjteménnyel, képeslap-gyűjteménnyel, valamint a Szlovák Rádió magyar adásainak irodalmi és publicisztikai anyagát tartalmazó hangarchívummal rendelkezik.

A burgenlandi magyarság természetesen egészen más természetű kapcsolatot tart az anyaországgal. A győri Kisfaludy Károly Könyvtár az érvidéki Kismartoni Tartományi Könyvtárral kötött megállapodást helytörténeti munkák közös gondozására, hiszen Trianon előtt Moson és Sopron vármegyék nagy területei tartoztak a mai Győr-Moson-Sopron megyéhez. A közös munkára a Burgenland, valamint Vas és Győr-Moson-Sopron megyék által létrehozott Határmenti Regionális Tanács Tudományos és Kulturális Munkacsoportja keretén belül nyílik mód.

A legnépesebb határon túli magyar közösség Erdélyben él, és itt található a könyvtárügyre váró legszerteágazóbb problémahalmaz is. Más feladatot jelent a szórványmagyarság könyvtári ellátása, és mást a székely megyékben, többen élők helyzetének kérdése. Szerencsére itt a legerősebb a magyarság megtartóereje, és talán a híres-neves székely furfang is segíti az itt élőket, hogy megoldást találjanak nehézségeikre. Jó példát szolgáltat erre az a mód, ahogy a szórványterületek önkormányzati fenntartású könyvtárainak egyik gondját orvosolták, a csak románul tudó könyvtárosokkal ugyanis a magyar olvasók (főként a gyermekek) nem

tudtak saját nyelvükön szót érteni. Létrehozták tehát az Erdélyi Magyar Könyvtárosok Egyesülete Heltai Gáspár Könyvtári Alapítványát, amely – ahogy az alapítvány ügyvezető igazgatójától, Pillich Lászlótól tudjuk – egyebek között az alábbi négy közösségi igény mentén szervezi munkáját: könyvtáralapítás, rendezvény-szervezés és információellátás, népi hagyományok megőrzése, valamint kulturális cserekapcsolatok ápolása. Ilyenformán mintegy hatvan egységből álló könyvtári hálózatot működtet, amelyben magyar könyvtárosok segítik az olvasók tájékozódását, visszaadva a magyar olvasóknak a könyvtár meghitt hangulatát.

Az elmúlt évek során kialakultak az erdélyi magyar könyvtári hálózat súlypontjai, bázisintézményei. A partiumi magyar könyvtárak a nagyváradi Bunyitai Vince Könyvtár köré szerveződtek, a közép-erdélyi szórványtelepülések könyvtárai a kolozsvári Heltai Alapítvány fenntartásában működő Gróf Mikó Imre Könyvtárhoz kapcsolódtak, a székelyföldi állami magyar könyvtárakat pedig a sepsiszentgyörgyi székhelyű Kovászna Megyei Könyvtár és a csíkszeredai Hargita Megyei Könyvtár támogatja, végzi szakmai irányításukat. Könyvtárosait az EMKE Könyvtári Szakosztálya fogja össze. Az erdélyi felhasználók számára nagy távlatokat nyit a Kolozsvárra telepített tükörszerver, amely lehetővé teszi a Magyar Elektronikus Könyvtárba való belépést.

A határon túli magyar könyvtárügy támogatásában jelentős szerepet tölt be a már említett munkabizottság, amely az 1996-ban kezdődött helyzetfelmérés eredményeként arra a felismerésre jutott, hogy „nem adományokat kell adnunk, hanem olyan, a regionális könyvtárügyet egészében megmozdító fejlesztésekhez kell hozzájárulnunk, amelyek (...) pénzügyi és módszertani segítség útján a kezükbe adja a rendszerszerű fejlesztés lehetőségét”. A bizottság azon fáradozik, hogy egy-egy „könyvtári rendszerközpont”, illetve „módszertani báziskönyvtár” jöjjön létre a Kárpát-medence minden határon túli, magyarok lakta régiójában, amely koordinálja a területén lévő könyvtárak állománygyarapítási munkáját, az anyaországból érkező könyvek igény szerinti szétosztását. Erdélyben ilyen központi feladatot lát el a közművelődési könyvtárak részéről egy-egy nagyváradi (Bunyitai Vince Könyvtár) és kolozsvári (Gróf Mikó Imre Könyvtár), valamint a már említett két székelyföldi megyei könyvtár. A tudományos könyvtárak báziskönyvtárai a Teleki Téka, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság könyvtára. Vajdaságban a zentai Városi Könyvtár jelenti a hálózatfejlesztés központját, Felvidéken a komáromi Dunamenti Könyvtár és a somorjai Fórum Társadalomtudományi Intézet könyvtára látja el a közművelődés és a tudományos könyvtári központ feladatait. Kárpátalján a magyarság tömbjében található beregszászi a Járasi Könyvtár és az ungvári Megyei Könyvtár gondoskodik a régió könyvtári hálózatáról. Megoldásra vár Muravidéken és Horvátországban e központok helyzetének végleges rendezése.

A központi, regionális funkciót ellátó könyvtárak támogatásának, fejlesztésének első lépcsőfoka az informatikai eszközellátottság, az internethez való hozzáférés lehetőségének megteremtése volt. A szükséges szoftverek, számítógépek beszerzése megtörtént, illetve pályázatok útján folyamatosan zajlik. Az ezek használatát lehetővé tevő ismeretek megszerzését, a könyvtárosok szakmai képzését többek között a budapesti Könyvtári Intézet szervezi. Az ilyen módon kiépített rendszer már lehetővé teszi a támogatások racionális elosztását. Most már csak több könyv kellene érkezzen.

A határon túli magyar könyvtárak gyűjteményfejlesztési munkájának támogatásához elengedhetetlen az ott élő magyarság olvasási szokásainak, preferált olvasmányainak megismerése. Ebben jelentős szerep jut az olvasáskutatási vizsgálatoknak, amelyek során sok esetben az olvasott könyvek beszerzésének körülményeire is rákérdeztek a kutatók. A felmérésekből kitűnt, hogy főleg rokonok, barátok, ismerősök egymás közötti cseréje útján jutottak olvasmányaikhoz a határon túli magyar olvasók, és kisebb mértékben könyvtári kölcsönzéssel. Az is megállapítható, hogy a klasszikus magyar szerzők sokkal népszerűbbek, mint az anyaországi olvasók körében; sokkal kisebb mértékű az amerikai (többségében bestseller/lektúr-típusú) irodalom olvasottsága. Erdélyben Jókai Mór, Wass Albert, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán és a Biblia vezeti az olvasott könyvek listáját (Magyarországon Lőrincz L. László, Robin Cook, Danielle Steel, Rejtő Jenő). Erdélyben az olvasás „mintegy erkölcsi feladat, az identitás megvédésének eszköze”; Felvidéken a polgári hagyományok erősebben gyökeret vertek, „itt az olvasást nem morális feladatnak, hanem az örömszerzés forrásának tartják”. Kárpátalja a magyarság számára anyagi és kulturális értelemben egyaránt a Kárpát-medence legelhanyagotabb régiói közé tartozik. Az itteniek olvasási szokásai morálisan az erdélyi magyarsághoz állnak közel, a választás minősége azonban alacsonyabb szintű. Egy 1999-ben végzett felmérés szerint Szilvási Lajos, Alexandre Dumas, Margaret Mitchell és Berkesi András reprezentálja a népszerű lektúrt; Jókai, Mikszáth, Gárdonyi az értékes irodalmat. Fontos felismerés, hogy a szórványban élő magyarság hátrányos helyzete ellenére (vagy éppen ezért) erősebb anyanyelvi identitással rendelkezik a tömbmagyarságnál: többet áldoznak házikönyvtárak gyarapítására, többet olvasnak, olvasásuk elmélyültebb, választásuk igényesebb és konzervatívabb. Ezek az ismeretek eligazító jellegű információt nyújtanak akár az olvasási igények kielégítése, akár az igényesebb olvasási kultúra kialakítása céljára szánt támogatásoknak.

Fazakas Csongor